

Lochem in de jaren 1940-1945

door Jan Klein Egelink

Naarmate de Tweede Wereldoorlog steeds dieper wegzinkt in het algemene geheugen zullen - en dit betreft vooral de oudere generatie - bepaalde historische gebeurtenissen uit die tijd haar herinneringen bepalen. Voor de huidige generatie die geïnteresseerd is in de tijd van toen heb ik besloten een en ander dat de jaren 1940-1945 voor Lochem brachten aan het papier toe te vertrouwen.

Bij de installatie van de N.S.B.-burgemeester van Lochem op 27 februari 1943 stond een afdeling van de N.A.D.-Ampsen aangetreden op de Kleine Markt (Bierstraat). Op de achtergrond links de radiozaak van Carel Langeler (thans Pizzeria da Vinci), daarnaast de Kerksteeg, vervolgens een woonhuis en naast het woonhuis de toenmalige kachel- en smederijzaak, ook van Langeler (thans de antiekzaak van F.J. Wiersema; nog net zichtbaar geheel rechts café Scholten.)

Een eerste groep verplichte arbeidsmannen zwaait af

Nog vóór het jaar 1942 ten einde was zwaaien de eerste “groene mannen” die in mei verplicht waren opgekomen in het kamp Ampsen af. Ook dit ging weer gepaard met een grote gemeenschapsavond, nu in zaal Stegeman te Laren Gld. Ook inmiddels weer opgekomen meisjes van de Cloese waren aanwezig alsmede afgevaardigden van het arbeidskamp te Eibergen. Verder aanwezig waren onder meer de commandant van het 6e

korps, arbeidsleider Kuiper en hopman Van der Loo. Zelfs de heer Van Engen, vroeger tandarts te Lochem, was aanwezig, waarschijnlijk speciaal uitgenodigd. De leider van die avond was aspirant-hopman Ariëns en natuurlijk ontbrak ook hopman Reinders, de kampcommandant van Ampsen, niet.

De zaal was versierd met rood, wit en blauw en dennengroen; het zag er allemaal behoorlijk “Nederlands” uit. Wanneer men echter de zaak goed beschouwde, aldus een der genodigden, hing er wel de sfeer van de “Nieuwe Orde”. Er waren namelijk nogal

wat N.S.B.-ers en pro-Duitse belangstellenden. Ariëns was tevens de zangleider die avond, die omlijst werd met muziek. Ook werden schetsjes opgevoerd. “De grootste verdienste van het lied,” aldus de zangleider, “is dat het de gemeenschapszin tot uitdrukking brengt en de zingenden tot een hechte eenheid samensmeedt!” Onder zijn leiding hadden tot dan de arbeidsmannen veel krachtige liederen gezongen; liederen van Neerland, van de zee, van den arbeid en van de “spaden”.

Het jaar 1942 is ten einde. Begin januari 1943 wordt het kamp

Ampsen bevolkt door alweer de 4e lichting. Van begin januari tot mei 1943 gebeurde er eigenlijk weinig spectaculairs in het arbeidskamp te Ampsen. Men hield zich, als het jaar daarvoor, bezig met de gewone dagelijkse werkzaamheden. Wel raakte de dienst steeds verder in nationaal-socialistisch vaarwater. Zoals we al zagen, was de aanvankelijk zeer enthousiaste landelijke commandant majoor Brunese al in augustus 1941 verdwenen. Hij werd opgevolgd door de wat meer fanatieke commandant De Bock. Veel kaderleden die de zogenaamde nieuwe tijd propageerden infiltrerden geleidelijk de kampen. Zij probeerden de jonge mannen te indoctrineren met nationaal-socialistische en Germaanse propaganda. Dat bleek uit lezingen die de jongens verplicht waren bij te wonen. In 1943 kwam het keerpunt in de oorlog en kregen de geallieerden geleidelijk de overhand. Dat

begon met het débâcle bij Stalingrad. Ook werden de Duitsers verdreven uit Noord-Afrika. Eind april kwam de mededeling dat de militairen van het voormalige Nederlandse leger weer in krijgsgevangenschap moesten worden teruggevoerd. Dit leidde tot wilde stakingen, vooral in het oosten van het land en dus ook in Lochem. Meedogenloos werden die stakingen door de Nazi's de kop ingedrukt en dit kostte veel Nederlanders het leven.

In februari 1943 was ook het gemeentebestuur van Lochem nationaal-socialistisch geworden. Op de 27e van die maand werd een N.S.B.-burgemeester, F.D.N. van Elten, geïnstalleerd; tijdens de plechtigheden die daaraan verbonden waren werd ook een groot deel van de arbeidsmannen uit Ampsen verplicht om hieraan deel te nemen. Ze paradeerden voor de nieuwe "burgervader" op de Markt voor het stadhuis.

telijkheden die ter opluistering van de eerste meidag, de dag van de arbeid, waren georganiseerd moesten worden afgelast." Dit gold ook voor het feest dat de arbeidsmannen van Ampsen en de arbeidsmeisjes van de Cloese tezamen in Lochem zouden geven. In Ampsen werd bij de vlaggenparade als leuze voor de eerste-meidag "vertrouwen" uitgesproken.

Op 8 juni 1943 was het weer zover. De dienstplichtigen van de 4e lichting N.A.D.-Ampsen zwaaiden af. Schop, uniform en eetgerei werden ingeleverd. Na zes maanden dienstdienst kreeg iedere arbeider een ontslagbriefje waarop stond of je je best had gedaan, bijvoorbeeld, matig, zeer matig, goed of heel goed. Een soort getuigschrift dus. In 1943 was het al zover dat bepaalde kaderleden die "fout" waren demonstratief het N.S.B.-speldje droegen.

De Dag van den Arbeid i Lochem

De eerste Mel is de Dag van den Arbeid en de Arbeidsdienst, die in onze Achterhoek zoo rijk vertegenwoordigd is, heeft zich opgemaakt om dezen Dag, zo luisterrijk mogelijk te vieren.

In Lochem geschiedt dit in samenwerking tusschen de meisjes van den A.D.M. en de mannen van den N.A.D.

Des morgens om tien uur, zullen de afdelingen van den Arbeidsdienst op de markt staan aangetreden voor den burgemeester, om met een vlaggenparade de feestelijkheden, die in de kampen zijn begonnen, in de stad voort te zetten. Hierop volgt een marsch door Lochem, waarna een voetbalelftal van den N.A.D. het zal opnemen tegen een Lochemsch voetbalelftal. Terwijl de mannen zich niet het ronde, ieder bezighouden, zullen de meisjes spelen voor de Lochemsche kinderen leiden, waarbij verschillende prijzen kunnen worden gewonnen. In den schouwburg volgt daarop een eenpansmaaltijd voor de beide Arbeidsdiensten en ongeveer vijftig kinderen. Van drie uur tot kwart over vier, zullen de mannen en de meisjes op de Markt een radio-uitzending van Hilversum hooren. Na een gemeenschappelijke maaltijd der mannen en meisjes wordt des avonds om acht uur in het kamp Ampsen een gemeenschapsavond gehouden, waarbij de burgerij van Lochem wordt uitgenoodigd aanwezig te zijn.

Uit de Lochemse Courant van eind april 1943; dit feest ging door omstandigheden niet door.

Op 1 mei, de dag van de arbeid, door de Duitsers op hun eigen manier gevierd, was het de bedoeling dat de N.A.D.-Ampsen en de meisjes van de Cloese gezamenlijk deze dag luisterrijk zouden vieren met vlaggenparades, spelletjes voor de kinderen en een mars door de stad. Er was zelfs een voetbalelftal geformeerd dat het zou opnemen tegen een van de Lochemse voetbalclubs. 's Avonds zou de Lochemse bevolking worden uitgenodigd bij de gemeenschapsavond in het kamp. Of er veel gekomen zouden zijn laten we maar in het midden, maar het feest werd afgeblazen. Hoe kwam dat? De al gemelde stakingen waren nog in volle gang en de Duitsers hadden de uitzonderingstoestand afgekondigd. Van zes uur 's avonds tot vier uur 's morgens hadden de burgers huisarrest. De Lochemsche Courant gaf het volgende commentaar: "Bijzondere omstandigheden waren er aanleiding toe, dat alle fees-

Voordat de 4e lichting afzwaaide werd op vrijdag 4 juni om drie uur 's middags door de jongens en meisjes een defilé gehouden. Zingend, begeleid door tromgeroffel trokken ze langs de Schouwburg. Het defilé werd afgenomen door de N.S.B.-burgemeester Van Elten en foute maar ook "goede" autoriteiten. 's Avonds was er een eenpansmaaltijd in de Schouwburg en konden de mannen en meisjes afscheid nemen van de burgers van Lochem. Of er veel belangstelling voor was is niet bekend gemaakt.

Inmiddels was in juni 1943 weer een nieuwe groep arbeidsmannen opgekomen. Interessant is misschien de vermelding dat - bij gebrek aan collectanten - de mannen dikwijls werden ingeschakeld bij de Winterhulpcollecte. Omdat deze instelling - in 1940 waren de meeste liefdadigheidsinstellingen gelijkgeschakeld en in de Winterhulp Nederland ondergebracht - van meet af aan

in Duits vaarwater koerste - was het moeilijk om collectanten te werven. Vandaar dat een beroep werd gedaan op de N.A.D., de Jeugdstorm en de W.A. - uiteindelijk allemaal op Duitse leest geschoeide organisaties.

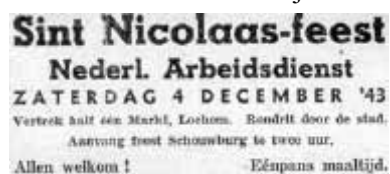
Op 29 oktober 1943 meldde de Lochemsche Courant dat de Winterhulp van de commandant N.A.D. - dit zal De Bock zijn geweest - fl. 20.000,— had ontvangen voor de volksgenoten die het moeilijk hadden. Dit betrof de opbrengst van de collecte die van 11 tot 16 oktober 1943 werd gehouden.

Op dinsdag 13 oktober 1943 werd in de arbeidskampen Winterswijk en Ampsen door een gezelschap van de Nederlandse Omroep (de verzuilde omroep van voor de oorlog werd op last van de bezetter in maart 1941 tot Nederlandse Omroep omgevormd) een voorstelling gegeven, tijdens een tournee door Oost- en Noord-Nederland, omdat duizenden mannen hadden geholpen met de aardappelogst.

Zes leerlingen van de Omroep, onder leiding van Adriaan van Hees, fanatiek nationaal-socialist lieten zich tijdens dit aardappel-tournee van hun beste kanten zien. Jan van Hees trad op als conferencier, Fred Krom speelde piano. Het was een voorstelling die geheel in het teken stond van nationaal-socialistische en Germaanse broederschap. In overeenstemming daarmee waren de genodigden. Obersturmführer Feldmeister, een zekere H. Looks, burgemeester Van Elten van Lochem met echtgenote, de groepsleider van de N.S.B. te Lochem, op dat moment de heer Schekman, en vele anderen. Bekend is nog dat de kantine in het kamp versierd was met vlaggen, groen en blauw, naast de portretten van de leider Mussert - Mussert was inmiddels uitgeroepen tot leider van het Nederlandse volk - en de commandant

van de N.A.D., De Bock. Of de aanwezige niet-foute staffleden en de jongens het zelf interessant hebben gevonden is niet bekend. Meestal werden op zo'n moment de zaken met een korreltje zout genomen.

Het was inmiddels eind 1943. De Duitse terreur nam gestadig toe, de Wehrmacht was overal in Europa op de terugtocht en de bevolking in West-Europa snakte naar de bevrijding. Die zou echter nog meer dan een jaar op zich laten wachten. Voor de Lochemse kinderen werd door de N.A.D. van Ampsen Sinterklaas gevierd, op zaterdag 4 december van het jaar 1943 in de Schouwborg. St. Nicolaas maakte eerst een rondrit door de stad, waarna om twee uur 's middags eenieder met zijn kinderen was uitgenodigd voor het feest binnen, waar men kon genieten van een eenpansmaaltijd die geheel was verzorgd door arbeidsmannen en -meisjes.

Ter gelegenheid van Sinterklaas organiseerde de N.A.D. te Ampsen een Sint Nicolaasfeest in de Lochemse Schouwborg voor de jeugd en oudere Lochemers.

Het jaar 1943 is ten einde. Ook de lichting die in juni onder de schop kwam kon naar huis. Inmiddels waren voor de nieuwe lichting die in januari 1944 zou opkomen honderden jongemannen opgeroepen. Velen kwamen niet. Men dook onder of liet zich door middel van een verzonnen kwaal ongeschikt verklaren voor de dienst. De meeste plaatselijke doktoren waren "goed" en gaven al gauw een bewijs van ongeschiktheid. De keuringsartsen, meest N.S.B.-ers, keurden de meesten daarentegen zonder meer goed.

Het jaar 1944 had juist zijn in-trede gedaan toen op 5 januari

een nieuwe groep jongens het kamp Ampsen binnenstroomde. Bezieling om land en volk te dienen was bij de meesten ver te zoeken, maar als men niet kwam liep men de kans naar Duitsland te worden gestuurd om er te werken. Dat was op dat moment - toen het daar dag en nacht bommen regende - geen aantrekkelijk vooruitzicht. Bovendien voorzagen de meesten wel dat het nu niet meer lang zou duren. De berichten van de BBC en Radio Oranje uit Engeland waren gunstig en iedereen had het over de invasie die nu elk moment kon beginnen om de bevrijding van Europa te brengen. In het oosten rukten de Sovjetroepen snel op en trokken de Duitse legers zich steeds verder terug. Misschien tegen beter weten in waren veel N.S.B.-ers en pro-Duitse figuren nog steeds fanatiek in het uitdragen van hun idealen. Zo ook de staffunctionarissen van de N.A.D. Op dat moment zullen ze nog niet hebben geweten dat begin september 1944 het einde zou brengen van hun N.A.D.-wereldje of dat deze instelling nooit meer zou terugkomen. Maar zover was het nog niet.

De laatste acht maanden

Belevenissen in het kamp Ampsen van de Arbeidsdienst in 1944

Hoe was nu de situatie op die 5e januari 1944 toen een nieuwe - en op een na laatste - lichting opkwam? Het waren over het algemeen 18- en 19-jarige jongens, van wie velen uit het Westen en Limburg kwamen. De opkomst was al minder dan in de jaren 1941-1943, omdat ook nu velen aan hun oproep geen gehoor hadden gegeven.

Hoe zo'n opkomst precies in zijn werk ging herinnert zich na zestig jaren nog een Limburger die toen als 18-jarige in die januarimaand wèl naar Lochem kwam om zijn arbeidsdienstplicht te vervullen.

Door twee kaderleden, aanhangers van de "Nieuwe Orde", werden de toekomstige arbeidsmannen op station Lochem van de stoomtrein gehaald. Die kaderleden waren "onderhopmannen". Meteen al werd er gebruld "opstellen allemaal in de rij, drie aan drie formeren. En stilte." Er werd verzocht een lied aan te heffen (de echte arbeidsdienstliederen moesten nog geleerd worden). Dat liep gemakkelijker tijdens de tocht van ongeveer twintig minuten naar het kamp. Het gros van de nieuwelingen had weinig animo om te zingen. Op deze grauwe januariochtend werd - wie het initiatief daartoe nam is onbekend - het lied "Wij willen Holland houden, ons Holland fier maar klein" aangeheven. Daarop kwam toen weinig commentaar van de "hoppies"!

Toen de nieuwelingen, in het kamp aangekomen, in hun burgerkloffie in een lange rij stonden te wachten op hun eerste maaltijd in kamp 321 N.A.D.-Ampsen, serveerde de kok erwtensoep. Het burgerpak werd al gauw verwisseld voor een groen soldatenpak met het embleem van de N.A.D. en een kepie zoals voorheen de soldaten droegen van het Nederlandse leger. Ook de beruchte puttees ontbraken niet bij de gewone arbeidsman. Het kader droeg meestal modeluniformen met laarzen en een pet, met natuurlijk de nodige emblemen erop.

Evenals de vorige lichten mochten de jongens, behalve voor hun werk, het kamp de eerste vier weken niet verlaten. Men moest eerst in de leer en dat was voor de meesten - die weinig moesten hebben van de Nieuwe Orde - een hele toer. De training, min of meer op Duitse leest geschoeid, was zwaar. Als altijd marcheren, vallen, opstaan, liggen en salueren. Bedden opmaken was een compleet ritueel. Leren eten met mes en

vork, ochtendgymnastiek, vlaggenparade, enz. Na vier weken elke woensdagavond en zondag vrij van dienst, mits men geen straf had. 's Zondags mocht men bezoek van thuis ontvangen; ouders, vrienden en kennissen kwamen de jongens vaak bezoeken en brachten dan van hun toch al schaarse rantsoen wat aanvulling mee op het kamprantsoen. Kwamen soms verwanten niet opdagen dan werd het door anderen ontvangen voedsel eerlijk verdeeld, aldus onze zegsman. Bovendien - en dat gold ook voor deze nieuwe groep - werden veel jongens die na vier weken Lochem gingen verkennen door de Lochemers vriendelijk bejegend en niet zelden uitgenodigd. Ook de boerenbevolking in de omgeving van het kamp stelde zich gastvrij op. Het eten was volgens onze Limburger wel goed maar te weinig voor iemand van 18 jaar. Een mager ontbijt van een half kuchje met wat boter, warm eten vaak bestaande uit boerenkool met worst of kapucijners. Mocht men niet uit dan kon men naar de kantine. Er werden in die periode ook veel lezingen gehouden door een der kaderleden over het leven en de gewoonten van onze voorvaad'ren, o.a. over de roemruchte oude Germanen. De jongens deden hun best om het allemaal te begrijpen.

Alweer volgens onze arbeidsman van toen werden vooral in dat laatste jaar de zaken gesaboteerd door anti's om er uitdrukking aan te geven dat men "echt Nederlander" was.

Bepaalde N.S.B. kaderleden probeerden het leven voor sommigen ondraaglijk te maken. Onze zegsman is bekend dat een van de jongens wegens lijdelijk verzet door enkele kaderleden zo gepest werd dat hij op de ziekenzaal terechtkwam waar hij is overleden. Dat was een zekere Piet Siefkens uit Rotterdam. De morgen na zijn overlijden moes-

ten alle jongens op de appèlplaats aantreden. Daar maakte hopman Ariëns - een goede die al eerder genoemd werd - het overlijden bekend. Veel van zijn kameraden konden hun tranen niet bedwingen. Individueel verzet, ver van huis en haard, tegen de onderdrukking.

Het laatste volle jaar van oorlog en bezetting werd spannend en emotioneel. Iedereen verwachtte nu elk moment de invasie en daarmee de verlossing van de nationaal-socialistische overheersing. De leiding van de N.A.D. echter bleek nog vol goede moed, óók die in Ampsen. Op 21 maart 1944 werd door de jongens van Ampsen en de vrijwillige meisjesarbeidsdienst van de Cloese een lentefeest gehouden. Toen op 21 maart, de dag waarop de lente begon, na een maartse bui de zon doorbrak, trad de Arbeidsdienst aan op een akker nabij de Koedijk. Overal waren de boeren al bezig op de akkers om te zaaien. De aangetreden arbeidsdienst demonstreerde met een symbolische handeling zijn verbondenheid met werkend Nederland. Met hun spaden stonden de mannen in twee groepen opgesteld, de meisjes van het A.D.M.-kamp tussen hen in. In aanwezigheid van enkele genodigden en een aantal belangstellende jongelui overhandigde burgemeester Van Elten hun, namens de burgerij, een versierde bak met zaad. Hij hield daarbij een toespraak, waarin hij de Arbeidsdienst het zaad der gemeenschap noemde, dat naar hij hoopte zou uitgroeien tot heil van Nederland en Europa. 's Morgens was er al een sportfeest geweest, gevolgd door een feestmaaltijd van N.A.D. en A.D.M. in kamp Ampsen. Daar zaten ook een aantal genodigden aan, onder wie de burgemeester en zijn echtgenote. 's Avonds was er een gemeenschapsavond in de Schouwburg. Zoals altijd was ook deze keer de zaal versierd met groen en bloemen en met

het N.A.D. embleem. De commandant van het kamp begroette opperarbeidsleider Rigter uit Apeldoorn. Die woonde vroeger in Lochem, was tot 1942 eigenaar van hotel Aurora, was ooit kapitein in het voormalig Nederlands leger en aanvankelijk leider van de in 1933 te Lochem opgerichte N.S.B.-afdeling. Tenslotte deelde de commandant nog mee dat het in de bedoeling lag om nog een meifeest en een oogstfeest te houden. Voor zover we weten is het er niet meer van gekomen. Wel sukkelden tot juli 1944 de in januari opgeroepen hun diensttijd door. Dagelijks klonken ook toen nog de arbeidsdienstliederen door de Lochemse straten als de N.A.D. op mars was en ook zag men de jongens door Lochem slenteren in hun vrije tijd.

Invasie

De invasie, waar zo vaak over gepraat was, begon dan eindelijk op de 6e juni van dat jaar. Snel ging de opmars aanvankelijk niet. Maar in juli en augustus kwam de doorbraak in Frankrijk en ook voor ons land leek de bevrijding begin september nabij. In de opwinding van Dolle Dinsdag,

5 september, werd het kamp Ampsen - zonder dat daartoe eigenlijk het bevel was gegeven - hals over kop verlaten. Met de spaarzame autobussen die toen nog reden, probeerden de jongens hun woonplaatsen te bereiken. Sommige jongens doken onder in de omgeving, bang om opgepakt te worden of naar Duitsland te worden gestuurd. Zo verging het tenminste een arbeidsman die toen hulpkok was in de keuken. Hij dook onder bij de familie B. in de buurt van het kamp. Hij bleef daar de hele strenge winter van 1944-1945 en hielp bij allerlei werkzaamheden. Hij trouwde later een Lochems meisje. Na de oorlog vestigde hij zich in Noord-Brabant, maar verhuisde na zijn pensionering weer naar Lochem. Volgens zijn zeggen waren er vóór de evacuering van het kamp in september nog een kleine honderd arbeidsmannen aanwezig. Ook het kader had zich grotendeels uit de voeten gemaakt. Enkelen van hen doken de illegaliteit in. Wie fout was geweest, probeerde zich in die winter te rehabiliteren door aan allerlei zogenaamde verzetsactiviteiten deel te nemen. Na de ont ruiming schijnt het kamp Am-

psen eerst nog als legerplaats gediend te hebben voor een groep Duitse SS-ers. Lochem was in die winter overstroomd met Duitse soldaten die overal inkwartiering eisten. Na de bevrijding, half april 1945, werden er ook gedetineerden - N.S.B.-ers en collaborateurs - in opgesloten. Daarna vinden evacués, die hun woonplaatsen elders nog niet konden bereiken, er een tijdelijk onderkomen. Nadien diende het kamp als internaat voor moeilijk opvoedbare jongens.

De plaats waar ruim zestig jaar geleden de N.A.D. haar bivak opsloeg ligt er nog steeds, te midden van de mooie en stille natuur van Ampsen en Exel. Alleen de barakken van toen zijn vervangen door mooie solide gebouwen. Dikwijls nemen personen die destijds als arbeidsman in Ampsen dienden de gelegenheid waar om in gezelschap van vrouw, kinderen en kleinkinderen plaats en omgeving op te zoeken waar hun destijds de zogenaamde dienst aan gemeenschap en kameraadschap werd voorgehouden.

Bronnen

- Broeke, H.J. ten e.a., *Lochem in oorlogstijd 1940-1945*. Historische Vereniging Lochem-Laren, 1985 (blz. 84, 85, 86)
- Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. Staatsdrukkerij/SDU Uitgeverij 's-Gravenhage, 1969-1991 (delen 4, 5, 6, 9, 12)
- Informatie: W.v.B. te Venlo, D.H. te Lochem, v.M. te Lochem, Kl.E. te Lochem, R. te Laren Gld.
- Ingekomen stukken gem. Laren Gld.: 1941 febr., maart; april 1942
- Lochemsche Courant: sept.1940; aug. 1941, jan. 1942, mei 1942, aug. 1942, dec. 1943, febr. 1943, maart 1944
- Foto's: B.Br. te Rotterdam, F.v.B. te Utrecht, T.C.J.Pf. te Lochem, archief gemeente Lochem, Lochemsche Courant, J. Klein Egelink.